Persian Language and Iranian Dialects
11st Year, Vol. 1, No.21
Spring & Summer 2026
Research Article

DOI:10.22124/plid.2026.33688.1763
Received: 2026/05/26
Accepted: 2026/08/30

Modal Concepts of Particle "ke" in Persian Language; An Investigation from Cognitive Semantic Point of View

Morteza Dastlan[1]

Abstract

Modal particles and discourse markers are both subsumable under the broad category of pragmatic markers and have taken the same route of evolution, but have different functions. While discourse markers are concerned with textual metafunction, and make the discourse cohesive and coherent, modal particles have interpersonal metafunction, establish a discourse interactional relationship between speaker and hearer, and like the other modal elements, reflect the speaker's attitude and reaction towards the proposition. The element "ke" is one of the active modal particles in Persian that on the basis of Brinton's (1996) proposed framework, called two-fold approach, and through basic descriptive research, is brought under investigation. The gathered data belong to colloquial style and are collected in informal situations from the casual conversations among ordinary speakers. This particle, under the process of pragmaticalization, has been derived from the question word "ke" with the meaning 'who'. This modal particle introduces a wide range of modal notions including threat, indifference, dissatisfaction, objection, responding to objection, surprise, exaggeration, cursing, persuasion, and emphasis. In all of these diverse concepts, the commitment of the speaker, regardless of metalingual and objective evidence, is clear; and therefore, these modal concepts are considered as speaker-oriented or subjective.

Keywords: modal particle, element "ke", pragmaticalization, subjective modality, Persian language

Extended Abstract

1. Introduction

Modal particles and discourse markers are both subsumed under the broad category of pragmatic markers and have taken the same route of evolution, but have different functions. While discourse markers are concerned with textual metafunction and make the discourse cohesive and coherent, modal particles have interpersonal metafunction, establish a discourse interactional relationship

1. PhD. In General Linguistics. Assistant Professor of Linguistics Department, Payam-e Noor University, Tehran, Iran (mo.dastlan@pnu.ac.ir)

between speaker and hearer, and like the other modal elements, reflect the speaker's attitude and reaction towards the proposition. Modal particles introduce a wide range of subjective modal concepts like surprise, anger, impatience, remonstration, reproach, offence, discontent, complaint and satisfaction of the speaker.

The element "ke" is one of the active modal particles in Persian that in some contexts reflects the speaker's attitude towards an action and introduces a modal concept to the sentence, without it, the utterance is devoid of the modal concept. In this study attempts are made to study the modal concepts of particle "ke".

2. Theoretical Framework

This study is conducted under the Brinton's (1996) proposed pattern as a framework for investigating particle "ke" and Lyons' approach toward subjective and objective notions for determining the type of introduced modal concepts. Brinton (19996), under the influence of Halliday (1970), has proposed a framework for studying the discourse markers called two-fold approach. Based on this approach, discourse markers are active in textual and interpersonal domain. In textual domain, discourse markers act as elements satisfying the coherence and cohesion requirements of the text. In interpersonal domain, on the other hand, they specify the role of speaker and hearer in developing the discourse and observing politeness, cooperation, emphasis, introducing viewpoints (through expressing discontent, disappointment, hesitation and uncertainty), persuading the addressee, asking for conformation, explanation and justification and mutual perception. In this respect, the discourse markers introduce the modal concepts and act as modal particles.

3. Research Methodology

This investigation is conducted as a basic descriptive research and the gathered data belong to colloquial style and are collected in a relatively long period of time, and in informal situations from the casual conversations among ordinary native Persian speakers in Shiraz and northern part of Fars province. A few cases have been quoted from previous works.

4. Results & Discussion

Some scholars (Erman and Kotsinas 1993; Aijmer 1997; Günthner 1999; Frank-Job 2006; Norde 2009) argue for a distinct process other than grammaticalization for genesis and development of discourse markers and also modal particles, referred to as pragmaticalization. Frank-Job (2006) defines pragmaticalization as the process by which a syntagma or word form, in a given context, changes its propositional meaning in favor of an essentially metacommunicative, discourse interactional meaning. Heine (2013) introduces six features claimed to distinguish pragmaticalization from grammaticalization

including Syntactic isolation, Lack of fusion, Increase in semantic-pragmatic scope, Optionality, Non-truth conditionality and Peculiar grammatical status. By applying the above-mentioned features on particle 'ke', deduction is drawn that this element as a modal particle has been derived and developed in this course.

The element 'ke' as a modal particle poses several modal concepts some of them have several states. These concepts include threat, indifference, discontent, refuting objection, expressing surprise, exaggeration, cursing, persuading, emphasis with disappointment, emphasis with exaggeration, emphasis with persuasion, emphasis on an action and expressing an event beyond expectations, and emphasis on yes/no answers.

5. Conclusions & Suggestions

This study purveys the following findings:

First, the element 'ke' as a modal particle, is not developed gradually and in a long period of time, rather it has been at work beside the other functions of 'ke'. In other words, modal particle 'ke' is coopted with other functions of this element. This fact strengthens the idea that the modal particle 'ke' in its rise and development has taken a route other than grammaticalization, called pragmaticalization.

Second, the modal particle 'ke' reflects the speaker's attitude and reaction towards the proposition therefore it has a modal function. This modal particle mainly reflects a negative and unsatisfactory view. Therefore, it can be said that unsatisfactory concepts in colloquial style of Persian is ordinarily conveyed by this particle.

Third, in the modal concepts of particle'ke', the commitment of the speaker, regardless of metalingual and objective evidence, is obvious therefore these modal concepts are considered as speaker-oriented or subjective.

Fourth, contrary to some works conducted so far on modality in Persian language, that restrict the modal elements to classic categories like modal lexical verbs, modal auxiliary verbs, modal adverbs and modal adjectives, modality in Persian has a wider domain and includes special categories like modal particles.

Investigating the other particles in Persian language and specifying their textual and interpersonal functions with respect to modality is a valuable action can be conducted in continuation of this study.

Select Bibliography

Bateni. M. The uses of "ke, dige, akhe, ha" in conversational Persian. *The Journal of the Faculty of Literature and Humanities of Tehran University*, 1976: 93 & 94, 257-271. [In Persian].

Brinton, L. J. *Pragmatic markers in English: Grammaticalization and discourse functions*. Berlin: Mouton de Gruyter. 1996.

Brinton, L. J. & Traugott, E. C. *Lexicalization and language change*. Cambridge: Cambridge University Press. 2005.

Frank-Job, B. A dynamic-interactional approach to discourse markers. In K. Fischer (Ed.), *Approaches to discourse particles*. Amsterdam: Elsevier, 2006: 395-413.

Fraser, B. Towards a Theory of Discourse Markers. In K. Fischer (Ed.), *Approaches to Discourse Particles*, Amsterdam: Elsevier, 2006: 189-204.

Heine, B. On discourse markers: Grammaticalization, pragmaticalization, or something else? *Linguistics*, 2013: 51 (6): 1205-1247.

Lyons, J. *Semantics*, vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press. 1977.

Mahmoodi-Bakhtiari. B. & Tajabadi, F. Some Other Pragmatic Functions of Ke- in Spoken Persian. *Research in Western Iranian Languages and Dialects*, 2013: 1 (2), 103-116. [In Persian].

Najafi, A. The uses of ke in conversational Persian. *Natme-ye Farhangestan*, 1995: 1(3), 7-19. [In Persian].

Sadat-Tehrani, N. The Indifference Ke-Construction in Modern Conversational Persian. *Linguistica Atlantica*, 2002-3: 24: 43-69.

How to cite:
Dastlan M. Modal Concepts of Particle "ke" in Persian Language; An Investigation from Cognitive Semantic Point of View. Zaban Farsi va Guyeshhay Irani. 2026; 1(21): 71-89. DOI:10.22124/plid.2026.33688.1763

Copyright:
Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (https://creativecommons.org/licenses/by-/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

مقالهٔ پژوهشی

نشریهٔ علمی زبان فارسی و گویش‌های ایرانی (دوفصلنامه)

سال (دوره) یازدهم، شمارهٔ اول، بهار و تابستان ۱۴۰۵، شماره پیاپی ۲۱

DOI:10.22124/plid.2026.33688.1763

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۳/۰۵
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۰۸
صفحات: ۸۹-۷۱

مفاهیم وجه‌نمایی جزءواژهٔ «که» در زبان فارسی؛ پژوهشی از منظر معناشناسی شناختی

مرتضی دستلان[۱]

چکیده

جزءواژه‌های وجه‌نما به همراه گفتمان‌نماها زیرمجموعهٔ نشانگرهای کاربردشناختی هستند و از لحاظ جایگاه دستوری و روند پیدایش شبیه یکدیگرند اما از لحاظ کارکرد متفاوت‌اند. درحالی‌که گفتمان‌نماها در حوزهٔ متنی به ایفای نقش می‌پردازند و سبب ایجاد انسجام و ارتباط منطقی بین گزاره‌ها می‌شوند، جزءواژه‌های وجه‌نما دارای فرانقش بینافردی هستند و روابط گفتمانی را تسهیل می‌کنند و منعکس‌کنندهٔ نظر گوینده نسبت‌به موضوع هستند. ازجمله جزءواژه‌های وجه‌نمای فعال در زبان فارسی، عنصر «که» است که برمبنای چارچوب پیشنهادی برینتون موسوم به الگوی دولایه‌ای، و در قالب یک تحقیق توصیفی مبنایی، به بررسی مفاهیم وجه‌نمایی حاصل از آن پرداخته شده‌است. داده‌های این پژوهش متعلق به سبک محاوره‌ای است و از گفت‌وگوهای گویشوران در موقعیت‌های اجتماعی مختلف گردآوری شده‌است. این جزءواژه که در اصل یک کلمه پرسشی به معنی «چه کسی» بوده‌است، تحت تأثیر فرایند کاربردی‌شدگی، تبدیل به یک عنصر وجه‌نما شده‌است و در قامت یک جزءواژه وجه‌نما، مفاهیمی نظیر تهدید، بی‌تفاوتی، نارضایتی، اعتراض و رد اعتراض، ابراز تعجب، اغراق، نفرین و بدخواهی، ترغیب و تأکید با مفاهیم جانبی دیگر را ایفاد می‌نماید. این مفاهیم، موضع گوینده را صرف‌نظر از شواهد و قرائن عینی و فرازبانی، آشکار می‌سازند؛ لذا گوینده-محور یا ذهنی هستند.

واژگان کلیدی: جزءواژهٔ وجه‌نما، عنصر «که»، کاربردی‌شدگی، وجه‌نمایی ذهنی، زبان فارسی

۱- استادیار گروه زبان‌شناسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

✉ mo.dastlan@pnu.ac.ir

۱- مقدمه

جزءواژه‌ها[1] عناصری هستند که به‌تنهایی معنای مشخصی ندارند اما با قرار گرفتن در کنار دیگر کلمات، معنای جدیدی به آن کلمات می‌دهند یا ساختار آن‌ها را تغییر می‌دهند. جزءواژه‌ها به انواع قیدی[2]، دستوری[3]، منفی‌ساز[4] و گفتمانی[5] تقسیم می‌شوند که از مورد آخر به نشانگرهای کاربردشناختی[6] نیز تعبیر می‌شود. افرادی مانند برینتون[7] (336 :1996) و فریزر[8] (189 :2006) نشانگرهای کاربردشناختی را مقوله‌ای فرادستی و وسیع قلمداد می‌نمایند که گفتمان‌نماها[9] و جزءواژه‌های وجه‌نما[10] را در بر می‌گیرد. براین‌اساس، درحالی‌که گفتمان‌نماها به ساختار یا صورت گفتمان می‌پردازند، اما جزءواژه‌های وجه‌نما به شدت وابسته به محتوا هستند (Waltereit & Detges, 2007: 63). ایزوتسو و ایزوتسو[11] (2013) نیز ضمن مطالعه‌ای که روی جزءواژه‌های وجه‌نما در زبان‌های متنوعی مانند آلمانی، ژاپنی و فرانسوی انجام داده‌اند، ویژگی‌هایی مانند بیان مفاهیم ذهنی[12] و بافت‌محور بودن را برای این عناصر برشمرده‌اند.

جزءواژه‌های وجه‌نما، با بیان انتظارات و دیدگاه‌های گوینده، واحد کمینهٔ ارتباطی (جمله) را در بافت تعاملی مربوطه جای می‌دهند و متناسب‌سازی می‌کنند (Zifonun et al., 1997: 59). گویندهٔ جمله به‌طور معمول به فرض جمله یک نگاه مثبت یا منفی دارد که توجیه‌گر معنای هیجانی یا احساسی جزءواژه‌های وجه‌نماست. حال اگر موقعیت جمله متعارض باشد یا مخاطب با فرض (تشخیص یا انتظار) گوینده مخالف باشد، گوینده احساس و ابراز بی‌صبری، رنجش، تقبیح، ملامت یا خشم می‌کند (Abraham, 1991: 358). براین‌اساس، عناصر وجه‌نما، مفاهیمی ذهنی نظیر تعجب، خشم، بی‌صبری، تقبیح، ملامت، رنجش خاطر، نارضایتی، شکایت و خشنودی گوینده را ابراز می‌دارند (Izutsu and Izutsu, 2013: 24-26).

ازجمله جزءواژه‌های فعال در زبان فارسی عنصر «که» است. آثار قدیمی که به‌صورت سنتی به بررسی عنصر (یا به تعبیر آن‌ها، حرف) «که» پرداخته‌اند، چند کارکرد مشخص را

1. particles
2 . adverbial
3 . grammatical
4 . negative
5 . discourse
6 . pragmatic markers
7 . Brinton
8 . Fraser
9 . discourse markers
10 . modal particles
11. Izutsu & Izutsu
12 . subjective

برای آن برشمرده‌اند، ازجمله نشانهٔ بند موصولی (مردی که آنجا ایستاده‌است.)، نشانهٔ بند متممی (من می‌دانم که مردی آنجا ایستاده‌است.)، حرف ربط (رفت که آنجا بایستد.) و ضمیر پرسشی (که آنجا استاده‌است؟). آثار جدیدتر نظیر باطنی (۱۳۵۵)، نجفی (۱۳۷۴)، محمودی بختیاری (۱۳۹۲) کارکردهای متنوع‌تری را برای این عنصر در نظر گرفته‌اند و به کارکردهای معنایی نیز به شکل پراکنده و آمیخته با کارکردهای دستوری اشاره داشته‌اند. با بررسی دقیق مثال‌های مطرح‌شده در این آثار و داده‌های جمع‌آوری‌شده از فارسی محاوره‌ای امروزی، درمی‌یابیم که در بعضی موقعیت‌ها جزءواژه «که» بازتاب‌دهندهٔ دیدگاه و نظر گوینده نسبت‌به وقوع یک رویداد است و یک مفهوم وجه‌نمایی را به جمله می‌افزاید که بدون وجود جزءواژهٔ «که»، پاره‌گفتار فاقد آن مفهوم وجه‌نما خواهد بود. در این جستار، قصد داریم به بررسی دقیق این مسأله بپردازیم و مشخصا به دو سؤال زیر پاسخ درخور دهیم:

۱- آیا جزءواژهٔ «که» را می‌توان یک عنصر وجه‌نما در نظر گرفت و آن را در زمرهٔ وجه‌نماهای زبان فارسی لحاظ کرد؟

۲- در صورت مثبت بودن جواب بالا، این جزءواژه، چه مفاهیم وجه‌نمایی را بیان می‌کند و این مفاهیم چه گونه‌ای از وجه‌نمایی را به نمایش می‌گذارند؟

پژوهش حاضر از نوع توصیفی مبنایی است و قسمت اعظم داده‌های آن متعلق به گونهٔ غیررسمی و سبک محاوره‌ای است که از سال ۱۳۹۹ تا ۱۴۰۴، به‌صورت طبیعی و در تعاملات روزمره و موقعیت‌های اجتماعی گوناگون در جامعهٔ زبانی فارسی‌زبانان شیراز و شمال استان فارس گردآوری شده‌است و موارد معدودی نیز از آثاری که قبلا به بررسی عنصر «که» پرداخته‌اند نقل گردیده‌است.

در ادامه و در بخش دوم، چند اثر مرتبط با موضوع را از نظر می‌گذرانیم و با نگاهی انتقادی نقاط قوت و ضعف آن‌ها را بیان می‌کنیم؛ در بخش سوم، به معرفی چارچوب نظری می‌پردازیم؛ در بخش چهارم مفاهیم وجه‌نمایی جزءواژه «که» را برمی‌شمریم و نوع آن‌ها را مشخص می‌کنیم و نهایتا در بخش آخر به نتیجه‌گیری می‌پردازیم.

۲- پیشینهٔ پژوهش

در این بخش به بررسی چند مورد از کارهای صورت گرفته بر روی جزءواژهٔ «که» می‌پردازیم. باطنی (۱۳۵۵) به بررسی موارد استعمال خاص عناصر «که»، «دیگه» و «آخه» در زبان فارسی گفتاری پرداخته‌است. او کاربرد جزءواژهٔ «که» را به دو نوع دستوری و عاطفی تقسیم

نموده‌است و در تفاوت آن‌ها ابراز می‌دارد که در نقش دستوری، حذف «که» نظام جمله را در هم می‌ریزد و باعث غیردستوری شدن جمله می‌شود اما در نقش عاطفی، حذف «که» به ساختار جمله آسیبی وارد نمی‌کند بلکه رنگ عاطفی جمله را از بین می‌برد. او سپس بررسی خود را به کاربرد عاطفی «که» محدود می‌کند و سه نقش بیان نارضایی، پاسخ به یک سؤال ضمنی و گرفتن تصدیق از شنونده را برای آن برمی‌شمرد. به نظر می‌رسد منظور باطنی از کاربرد عاطفی، همان مفهوم وجه‌نمایی «که» باشد زیرا خود اذعان می‌دارد که: «این رنگ عاطفی بیان‌کنندهٔ طرز فکر یا نگرش گوینده نسبت‌به موضوع مورد بحث یا شخص مخاطب است» (باطنی، ۱۳۵۵: ۲۵۸)؛ اما او مطلقا به مفهوم وجه‌نمایی اشاره نمی‌کند و موضوع را در چارچوب زبان‌شناختی خاصی بررسی نمی‌کند بلکه به‌طور محدود به ذکر سه مفهوم بیان نارضایی، پاسخ به یک سؤال ضمنی و گرفتن تصدیق از شنونده، تحت عنوان کارکرد عاطفی عنصر «که» می‌پردازد.

حاجتی (1977) در رسالهٔ دکتری خود به بررسی ساختارهای «که» در زبان فارسی از جنبهٔ توصیفی و نظری پرداخته‌است. او برای نیل به این مقصود، بندهای متممی و ربطی را در چارچوب نظریهٔ گشتاری زایشی و از جنبه‌های مختلف بررسی نموده‌است. وی در پایان به این نتیجه می‌رسد که با وجود تفاوت‌های ظاهری، ازآنجاکه همه این بندهای پیرو، با «که» شروع می‌شوند و دارای ویژگی‌های یکسان فراوانی هستند، می‌توان در دستور زبان فارسی آن‌ها را یکپارچه و تحت عنوان کلی ساختارهای «که» نامگذاری نمود.

نجفی (۱۳۷۴) ضمن بررسی کاربرد «که» در فارسی گفتاری، شانزده مورد از معانی و کارکردهای «که» را برشمرده‌است. او در بررسی خود تمایزی بین کارکردهای دستوری و منظورشناختی «که» قائل نشده‌است و کارکردهای موصولی، ربطی، قیدی، گفتمانی و بعضا وجه‌نمایی (بدون اشاره به این مفهوم) عنصر «که» را در کنار هم و بدون تفکیک ذکر نموده‌است. بررسی وی فاقد هرگونه رویکرد زبان‌شناختی مشخص است و تنها به‌صورت توصیفی، به بیان موارد کاربرد عنصر «که» پرداخته‌است.

سادات تهرانی (2002) به بررسی یکی از مفاهیم عنصر «که» تحت عنوان «سازه بی‌تفاوتی که (IKC[1])» در فارسی امروز پرداخته‌است و از جنبه‌های مختلف و در بافت‌های گوناگون عملکرد این سازه را بررسی نموده‌است. او معتقد است محتوای معنایی، زمان دستوری و وجه فعل تأثیری بر ساختار سازه بی‌تفاوتی ندارد؛ اما ما در ادامه و در بخش بحث و بررسی، با ذکر

1. Indifference Ke-Construction

مثال نشان خواهیم داد که وجه فعل، در این ساختار تأثیرگذار است و بسته به اینکه وجه فعل، اخباری یا التزامی باشد، سازهٔ بی‌تفاوتی، صورت‌های متفاوتی به خود می‌گیرد.

محمودی بختیاری و تاج‌آبادی (۱۳۹۲) در امتداد مقالهٔ نجفی (۱۳۷۴)، به معرفی چند کاربرد کلامی دیگر «که» در فارسی گفتاری پرداخته‌اند. آن‌ها تحقیق خود را به‌صورت پیکره‌بنیاد پیش برده‌اند و با بررسی داده‌های حاصل از ضبط تصادفی مکالمهٔ افراد در نقاط مختلف شهر تهران، کاربردهای جدیدی برای «که» ذکر کرده‌اند ازجمله کاربرد «که» در معنای «وقتی‌که» در فعل‌های مرکب، کاربرد «که» به‌عنوان حرف ربط در ساختارهای مزدوج، کاربرد «که» به‌عنوان قید در معنای «البته»، کاربرد «که» برای بیان اطلاعات کهنه، و ...

نغزگوی کهن (۱۳۹۲) در مطالعه‌ای روی کلمات ربط تقابلی فارسی و چگونگی تکوین آن‌ها، کلمات ربط فارسی را به انواع اتصالی، انفصالی، علّی، شرطی و تقابلی تقسیم نموده‌است. وی سپس بررسی خود را به کلمات ربط تقابلی معطوف نموده و به معرفی، بررسی ساختار و توزیع آن‌ها پرداخته‌است و این کلمات ربط را در سه دسته بسیط، مرکب پیوسته و مرکب گسسته جای داده‌است. وی درعین‌حال که برای عنصر «که» نقش علّی (پاشو برو بیرون که صبح شده) و قصدی (خوابش نمی‌برد، بلند شد که آب بخورد) قائل است، آن را در زمرهٔ کلمات ربط تقابلی بسیط (قرار بود این متن‌ها را بیاورد که نپذیرفت) قرار می‌دهد و این تنوع کارکرد را ناشی از پدیدهٔ واگرایی[1] می‌داند که براساس آن، عنصر «که» در آن واحد، نقش‌های دستوری مختلفی ایفا می‌کند.

اگرچه همهٔ آثار فوق در جای خود ارزشمند هستند و جنبه‌های ناشناخته‌ای از عنصر «که» را روشن نموده‌اند اما فصل مشترک همهٔ این آثار این است که به‌صورت توصیفی به بررسی موضوع پرداخته‌اند و اکثرا فاقد چارچوب زبان‌شناختی مشخصی هستند و دیگر اینکه، در هیچ یک از این آثار مطلقا به مفاهیم وجه‌نمایی جزءواژهٔ «که» اشاره‌ای نشده‌است؛ موضوعی که قصد داریم در این جستار به بررسی آن بپردازیم.

۳- چارچوب نظری

در این قسمت قصد داریم به معرفی الگوی برینتون (1996) به‌عنوان چارچوبی برای مطالعهٔ جزءواژهٔ «که» و آراء و نظریات لاینز[2] (1977) درمورد اصطلاحات ذهنی و عینی جهت تبیین و

1. divergence
2 . Lyons

تعیین نوع مفاهیم وجه‌نمایی این جزءواژه بپردازیم. برینتون با الگو گرفتن از نظرات هالیدی[1] (1970)، چارچوبی را برای مطالعهٔ گفتمان‌نماها پیشنهاد می‌دهد که از آن به الگوی «دولایه‌ای[2]» تعبیر می‌شود. هالیدی (1970) قائل به وجود سه فرانقش بینافردی، متنی و تجربی در نظام زبان است. فرانقش بینافردی به انعکاس روابط گوینده و مخاطب می‌پردازد؛ فرانقش متنی روابط بین گزاره‌های درون گفتمان را پوشش می‌دهد و فرانقش تجربی به تبیین روابط انسان با دنیای خارج معطوف است. براین‌اساس، برینتون (1996) معتقد است گفتمان‌نماها در دو حوزهٔ متنی و بینافردی ایفای نقش می‌کنند. در حوزهٔ متنی، گفتمان‌نماها عناصری جهت ایجاد انسجام و ارتباط منطقی بین گزاره‌های گفتمان هستند و نقش‌هایی از قبیل تغییر موضوع، بازگشت به اطلاعات قدیمی یا مطرح نمودن اطلاعات جدید، ایجاد و اعلام ارتباط بین گزاره‌ها، تصحیح گفتمان خود یا دیگری، نوبت‌گیری، حفظ نوبت از طریق پوشش دادن مکث‌ها، تعیین شروع و خاتمهٔ گفتمان و تغییر موضوع گفتمان بر عهده دارند. داوری و همکاران (۱۳۹۶: ۹) نیز به نقل از هاینه (2013)، نقش اصلی گفتمان‌نماها را برقراری ارتباط میان گفتار و موقعیت گفتمان، یعنی تعامل میان گوینده و شنونده، بیان عقاید گوینده و سازماندهی متن می‌دانند. در حوزهٔ بینافردی، گفتمان‌نماها به ایجاد و تداوم گفتمان از طریق تأثیر بر بافت که شامل روابط اجتماعی و نقش گویشور و مخاطب در شکل‌گیری گفتمان می‌شود، همچنین رعایت ادب، همکاری، تأکید، بیان نقطه‌نظر (از طریق اعلام نارضایتی، ناکامی، تردید و عدم قطعیت) ترغیب مخاطب، اخذ تأیید از مخاطب، توضیح و توجیه، ابراز تفاهم و حفظ وجهه می‌پردازند. با توجه به مفاهیم فوق، به نظر می‌رسد گفتمان‌نماها در حوزهٔ بینافردی به بیان مفاهیم وجه‌نمایی می‌پردازند و در قامت یک جزءواژهٔ وجه‌نما ظاهر می‌شوند.

لانگکر[3] (1991) معتقد است ذهنی‌شدگی[4] بیان موضوع براساس دیدگاه و نگرش گوینده است و نه صرفا براساس اتفاقات، وقایع و شرایط محیطی موجود. این کلیدواژه‌ای است که لاینز (1977) نیز پیش از این، در کتاب معروف خود، *معناشناسی*، بدان اشاره داشته‌است. لاینز (1977: 792) با مطرح نمودن اصطلاحات ذهنی و عینی[5]، دو مفهوم جدید را - علاوه‌بر

1 . Halliday
2 . two-fold
3 . Langacker
4 . subjectification
5. objective

اصطلاحات نام‌آشنای معرفتی[1] و تکلیفی[2]- وارد حیطهٔ طبقه‌بندی مفاهیم وجه‌نمایی نموده‌است. این دوگانه مبتنی‌بر این فرض است که عناصر وجه‌نما علاوه‌بر تبیین معرفتی یا تکلیفی بودن قضیه، به تعیین موضع گویشور در قبال محتوای پاره‌گفتار می‌پردازند، خواه این موضع گویشور، تعهد معرفتی نسبت‌به امکان یا احتمال وقوع رویداد باشد یا تعهد تکلیفی وی نسبت‌به مجاز شمردن یا اجبار نمودن مخاطب نسبت‌به انجام عمل. پاره‌گفتارهای حامل این مفاهیم، عبارت‌های بیانگر وجه‌نمای ذهنی هستند؛ به بیان دیگر، در وجه‌نمایی ذهنی، موضع گویشور به نوعی، منعکس و مشهود است. اما وجه‌نمایی عینی، به بیان رویدادها با توجه به شواهد و قرائن می‌پردازد و موضع شخصی گویشور در آن جلوه‌گر نیست.

۴- بحث و بررسی

همان‌گونه که در مقدمه عنوان شد، صاحب‌نظران کارکردهای متعددی برای جزءواژهٔ «که» (که عموما از آن به «حرف» یاد می‌شود) برشمرده‌اند، ازجمله نشانهٔ بند موصولی، نشانهٔ بند متممی، حرف ربط و ضمیر پرسشی. از منظر درزمانی و با نگاهی تاریخی به دوره‌های مختلف زبان فارسی درمی‌یابیم که این کارکردها در فارسی باستان و میانه (پهلوی) با عناصر متفاوتی بیان می‌گردیده‌اند و صورت‌های متمایزی داشته‌اند؛ اما به‌تدریج این صورت‌ها تغییر یافته و منسوخ گردیده‌اند به‌گونه‌ای که معادل همگی آن‌ها در فارسی امروز «که» است (ابوالقاسمی، ۱۳۷۵). منابع مختلف، ازجمله (خانلری، ۱۳۷۷)، رضایی باغ‌بیدی (۱۳۸۴) منشأ «که» امروزی را با تمام کارکردهای متعدد آن «-ka» پرسشیِ دوران باستان می‌دانند؛ بدین معنی که «که» پرسشی دوران باستان به‌تدریج گسترش یافته و جایگزین همهٔ کارکردهای امروزین «که» که در گذشته با عناصر متفاوتی بیان می‌شده گردیده‌است.

اگرچه در دستورهای سنتی از این عنصر به «حرف ربط» تعبیر می‌شود اما طاهری قلعه‌نو و دبیر مقدم (۱۳۹۸: ۱۴۶) به نقل از دبیرمقدم (۱۳۹۷) اذعان دارند: «آنچه در دستور سنتی ذیل حرف ربط آورده می‌شود، در تحلیل گفتمان، گفتمان‌نما نامیده می‌شود». هنسن[3] (Hansen 1998: 51-60) نیز معتقد است بسیاری از حروف ربط نه‌تنها در سطح کنش گفتاری بلکه در سطح کنش شناختی نیز به‌کار گرفته می‌شوند و ازآنجاکه این عناصر ربطی در این کاربردها بخشی از محتوای گزاره‌ای پاره‌گفتار محسوب نمی‌گردند، پس گفتمان‌نما به حساب می‌آیند.

1. epistemic
2. deontic
3 . Hansen

هاینه[1] (2013) روند تکوین گفتمان‌نماها و به تبع آن جزءواژه‌های وجه‌نما را مسیری متفاوت از دستوری‌شدگی[2] می‌داند و از آن تحت عنوان «کاربردی‌شدگی[3]» یاد می‌کند. از نظر وی، در توضیح ماهیت گفتمان‌نماها، دستوری‌شدگی با کاستی‌هایی مواجه است که باعث گردیده بعضی صاحب‌نظران (مانند امان و کوتسیناس[4] (1993)، آیمر[5] (1997) و...) فرایندی غیر از دستوری‌شدگی، یعنی کاربردی‌شدگی را برای توضیح و توجیه روند شکل‌گیری گفتمان‌نماها در پیش بگیرند. فرانک-جاب[6] (397 :2006) کاربردی‌شدگی را فرایندی می‌داند که طی آن یک صورت واژگانی در یک بافت مشخص، مفهوم گزاره‌ای خود را از دست می‌دهد و معنای فراارتباطی و تعامل گفتمانی پیدا می‌کند. نورد[7] (21 :2009) نیز کاربردی‌شدگی را مشخصا، حرکت سوی ایجاد گفتمان‌نماها می‌داند؛ درحالی‌که دستوری‌شدگی حرکت به سمت ایجاد یک سازهٔ دستوری است. ازآنجاکه افرادی مانند برینتون (336 :1996) و فریزر (:2006 189) گفتمان‌نماها و جزءواژه‌های وجه‌نما را ذیل یک مقوله و تحت عنوان نشانگرهای کاربردشناختی طبقه‌بندی می‌کنند، می‌توان گفت هر دوی این زیرمقولات یک مسیر مشترک را طی نموده‌اند و علاوه‌بر گفتمان‌نماها، جزءواژه‌های وجه‌نما نیز تحت فرایند کاربردی‌شدگی بروز و ظهور یافته‌اند به‌گونه‌ای که بعضی جزءواژه‌ها هم نقش گفتمان‌نمایی دارند و هم مفهوم وجه‌نمایی. هاینه (1219-1218 :2013) به شش مورد از ویژگی‌های متمایز کنندهٔ کاربردی‌شدگی از دستوری‌شدگی اشاره می‌کند که با تطبیق آن‌ها بر جزءواژهٔ «که» می‌توان به این نتیجه رسید که این عنصر نیز در مقام یک جزءواژهٔ وجه‌نما در همین مسیر و با کاربردی‌شدگی پیدایش و تکوین یافته‌است. حال به بررسی این ویژگی‌ها می‌پردازیم:

الف- انزوای نحوی[8]: برخلاف دستوری‌شدگی که گرایش به یکپارچگی نحوی دارد، کاربردی‌شدگی منجر به ایجاد عناصر آزاد از عناصر وابسته نحوی می‌شود (Frank-Job, 2006: 400)؛ بدین معنی که به‌جای ثبات نحوی، آزادی نحوی رخ می‌دهد (Norde, 2009: 22)؛ مثلا درحالی‌که در فرایند دستوری‌شدگی، کلمهٔ آزاد «خیلی» (به معنی یک خیل یا گروهی از ...) به‌صورت قید درآمده و در عبارت «خیلی زیاد» قبل از صفت قرار گرفته و رابطهٔ نزدیکی با

1 . Heine
2 . grammaticalization
3. pragmaticalization
4. Erman & Kotsinas
5 . Aijmer
6 . Frank-job
7 . Norde
8 . Syntactic isolation

صفت بعد از خود ایجاد کرده به‌گونه‌ای که یک گروه وصفی را ساخته‌است، در عبارت «که فحش می‌دی و در می‌ری!» جزءواژهٔ «که» رابطهٔ نحوی مستحکمی با عبارت بعد از خود ندارد و در ساختار نحوی آن بند جای نمی‌گیرد.

ب- عدم تلفیق[1]: عناصری که تحت فرایند کاربردی‌شدگی قرار می‌گیرند میلی به تلفیق با سایر سازه‌ها ندارند. مثلا درحالی‌که قید «همیشه» تحت فرایند دستوری‌شدگی، تبدیل به «همی» و سپس پیشوند «می» شده و در عبارتی مانند «می‌روم» رابطهٔ مستحکمی با فعل بعد از خود ایجاد کرده‌است، اما در مثال بالا و سایر مثال‌هایی که در ادامه می‌آید شاهد هستیم که جزءواژهٔ «که» با سایر عناصر پاره‌گفتار رابطهٔ مستحکم نحوی ایجاد ننموده و تلفیق نشده‌است.

ج- توسعهٔ حوزهٔ معنایی-کاربردشناختی[2]: صاحب‌نظرانی مانند آور و گونتنر[3] (338 :2005)، برینتون و تروگات[4] (138 :2005) و نورد (22 :2009) معتقدند برخلاف دستوری‌شدگی که کاهش حوزه را به دنبال دارد، فرایند کاربردی‌شدگی باعث توسعهٔ حوزهٔ معنایی-منظورشناختی می‌شود. مثلا در عبارت «می‌خواهم [به مدرسه بروم]» حوزهٔ عمل خواستن (به معنی اراده کردن) جمله‌وارهٔ بعدی است، اما با اعمال فرایند دستوری‌شدگی و تبدیل فعل اصلی خواستن به فعل کمکی بیانگر زمان آینده در عبارت «به مدرسه خواهم [رفت]»، حوزهٔ عمل آن به فعل «رفت» تقلیل یافته‌است. اما در جملهٔ «بدهیش رو که نداد به کنار، چند تا چیز دیگه هم نسیه برد.»، جزءواژهٔ «که» در مقام یک عنصر وجه‌نمای حاصل از کاربردی‌شدگی، با ایجاد ارتباط بین دو جمله‌واره، حوزهٔ عمل خود را به تمام پاره‌گفتار گسترش داده‌است.

د- اختیاری بودن[5]: برخلاف عناصر حاصل از دستوری‌شدگی که حذف آن‌ها باعث از دست رفتن معنا یا ایجاد تغییر در ساختار جمله می‌شود، حذف عناصر کاربردی‌شده، خللی در معنا و ساختار جمله ایجاد نمی‌کند. این نکته‌ای است که فرانک-جاب (400 :2006) به آن اشاره کرده‌است. وی معتقد است محتوای پاره‌گفتار در اثر حذف گفتمان‌نما تغییری نمی‌کند. آیمر (3 :1997) این ویژگی را مهم‌ترین ویژگی متمایزکنندهٔ کاربردی‌شدگی از دستوری‌شدگی

1. Lack of fusion
2. Increase in semantic-pragmatic scope
3. Auer & Günthner
4. Traugott
5. Optionality

می‌داند. در عبارت «که آنجا ایستاده‌است؟» حذف ضمیر پرسشی «که» معنای پاره‌گفتار را به‌کلی تغییر می‌دهد؛ اما در عبارت «این سوپ که یخ کرده!» حذف جزءواژهٔ «که» تأثیری بر معنا و ساختار نحوی جمله ندارد.

و- ربط نداشتن به شرایط صدق[1]: ازآنجاکه حذف گفتمان‌نماها تأثیری بر معنای پاره‌گفتار ندارد، حضور آن‌ها نیز چیزی بر معنا و محتوای گزاره‌ای پاره‌گفتار نمی‌افزاید، بنابراین تأثیری بر شرایط صدق گزاره ندارد. این ویژگی با رجوع به مثال‌های بالا قابل درک است.

ی- طبقهٔ دستوری خاص[2]: با بررسی نقش عناصر حاصل از کاربردی‌شدگی درمی‌یابیم که این عناصر جایگاه غیرمتعارفی دارند و در هیچ‌کدام از مقولات دستوری سنتی نمی‌گنجند، بنابراین باید برای آن‌ها جایگاه دستوری خاصی قائل شد و آن‌ها را ذیل مقوله ویژه‌ای قرار داد. در مثال‌های بالا و سایر مثال‌هایی که در ادامه می‌آید، عنصر «که» کارکردهایی غیر از موصول، حرف ربط یا ضمیر پرسشی دارد، بنابراین ذیل هیچ‌کدام از این مقولات قرار نمی‌گیرد، بلکه با توجه به مفاهیم وجه‌نمایی حاصل از آن، عنصر «که» را یک جزءواژهٔ وجه‌نما قلمداد می‌کنیم. عنصر «که» در مقام یک جزءواژهٔ وجه‌نما چند مفهوم وجه‌نمایی کلی را ایفاد می‌نماید که بعضی شامل حالت‌های گوناگونی می‌شود:

۴ -۱- تهدید

در این مفهوم، گوینده با افزودن جزءواژهٔ «که» به ابتدای پاره‌گفتار، واکنش منفی خود را نسبت‌به گفتار یا رفتار مخاطب به نمایش می‌گذارد و به تهدید وی یا تخطئهٔ گفتار و رفتار او می‌پردازد:

۱. که زنگ می‌زنی و فرار می‌کنی!
۲. که فحش می‌دی و در می‌ری!
۳. که راهش بدم تو خونه، ها!

۴ -۲- بی‌تفاوتی

در این حالت، گوینده با به‌کار بردن جزءواژهٔ «که»، بی‌تفاوتی خود را نسبت‌به اتفاق رخ داده، ابراز می‌دارد. بیان بی‌تفاوتی، معمولا با ابراز نارضایتی و ناخرسندی از گفتار یا کردار شخص مورد گفت‌وگو، یا سلب مسؤولیت از خود در برابر وقوع رویداد نامطلوب همراه است:

1. Non-truth conditionality
2. Peculiar grammatical status

۴. آقای محمدی از اینجا منتقل شده.
- شده که شده، به من چه!
۵. بچه رو دعوا کردی، گرسنه گرفت خوابید.
– خوابید که خوابید، به جهنم!

سادات تهرانی (46 :2002) معتقد است تغییر وجه فعل در ساختار بی‌تفاوتی جزءواژهٔ «که» بی‌تأثیر است و این ساختار دوگان‌ساخته در جمله‌های با وجه اخباری و التزامی به یک صورت به‌کار می‌رود:

(۱) - پویا رفت. – رفت که رفت.
(۸) – شاید بره. – بره که بره.

اگرچه ساختار بی‌تفاوتی در جملهٔ (۱) با دارا بودن وجه اخباری، برای گویشوران فارسی قابل قبول است اما همان گویشوران ساختار دوگان‌ساختهٔ جملهٔ (۸) را غیرمعمول و تا حدودی غیرقابل قبول می‌دانند و به‌جای آن عبارت «- خب، بره» را ترجیح می‌دهند. بنابراین برخلاف نظر سادات تهرانی، عبارت دوگان‌ساختهٔ بی‌تفاوتی را نمی‌توان به‌صورت مطلق و در همهٔ موقعیت‌ها استفاده نمود.

۴ -۳- نارضایتی

در بعضی موقعیت‌ها، وقوع یا عدم وقوع عملی خلاف نظر گوینده است. در این موقعیت‌ها، گوینده با استفاده از جزءواژهٔ «که»، نارضایتی، اعتراض یا رنجش خود را بیان می‌دارد:

۶. ای بابا، تو که هنوز لباس نپوشیدی!
۷. گارسن! این سوپ که یخ کرده!

گاهی نارضایتی توأم با یادآوری شرایط نامطلوب و توضیح دلیل انجام کار است:

۸. خیلی با بهرام شوخی نکن؛ اخلاقش که تو دستت هست!
۹. هرچی لازم دارید سریع‌تر بخرید؛ اوضاع بازار رو که می‌بینید چجوریه!

در مواردی نیز نارضایتی همراه با انتقاد و زیر سؤال بردن عمل صورت گرفته است. در این صورت، جزءواژهٔ «که» همراه با کلمهٔ «چی» و به‌صورت پرسشی می‌آید:

۱۰. گیرم به این یکی هم جواب رد دادی، آخرش که چی؟
۱۱. این همه داد و قال می‌کنی که چی؟

۴-۴- رد اعتراض

جالب آن است که علاوه‌بر بیان اعتراض، جزءواژهٔ «که» قابلیت پاسخ به رنجش و نارضایتی مخاطب و رد اعتراض وی را هم برای گوینده فراهم می‌کند:

۱۲. بابای ما فوت کرد یه نفر یه تسلیت خشک و خالی به ما نگفت!
- ما که تو گروه پیام گذاشتیم!

۴ -۵- ابراز تعجب

در این حالت، گوینده با به‌کار بردن جزءواژهٔ «که» تعجب و شگفتی خود را از اتفاق روی‌داده، ابراز می‌دارد:

۱۳. امتحانا که لغو شده بود، چجوری رفتی امتحان دادی!
۱۴. تو که مریض بودی، چی شد یه دفعه اومدی سر سفره!

در بعضی موارد، گوینده با به‌کار بردن گفتمان‌نمای ثابت «که این‌طور» و قرار دادن تکیه روی هجای اول «این‌طور»، درعین‌حال که تعجب خود را بیان می‌دارد، غیرمستقیم باورمندی و همراهی خود را با کلام مخاطب نیز اظهار می‌نماید:

۱۵. نیم ساعت تو آب دست و پا می‌زدم تا بالاخره، نجات غریق خودش و رسوند.
— که این‌طور!

۴ -۶- اغراق

در بعضی موقعیت‌ها، جهت بیان اغراق در وقوع حادثه‌ای یا بیان شدت و بسامد آن، از جزءواژهٔ «که» استفاده می‌شود:

۱۶. همین جور تیر بود که به سمت‌مون می‌اومد!
۱۷. چه حرفای بدی که نزد!
۱۸. پشت سر هم کامیون بود که می‌اومد و خالی می‌شد!

۴ -۷- دعا و نفرین و بدخواهی

در این حالت، جزءواژهٔ «که» قبل از فعل جمله قرار می‌گیرد و ساختاری را می‌سازد که متضمن مفهوم دعا یا نفرین و بدخواهی است:

۱۹. ایشالا که قبول می‌شی!
۲۰. بشکنه که درست نشه!
۲۱. الهی ننه بچسبی به آسفالت که نتونم جمعت کنم!
۲۲. داره می‌ره. - بره که برنگرده!

جالب اینکه، ساختار نفرین جزءواژهٔ «که» در زمان‌ها و وجه‌های مختلف، ثابت و یکسان است:

۲۳. داره می‌ره. / رفت. / قراره بره. / شاید رفته باشه.
- بره که برنگرده!

این پدیده نشان می‌دهد که عبارت بیانگر نفرین، تبدیل به یک اصطلاح صوری شده‌است. از نظر دستلان (۱۴۰۰: ۲۹۰):

اصطلاحات صوری، نوعی از اصطلاحات هستند که از لحاظ واژگانی باز هستند و قالب‌های نحوی‌ای را فراهم می‌کنند که عناصر واژگانی متفاوتی می‌توانند در آن وارد شوند و همهٔ آن‌ها مفهوم اصطلاحی دارند مانند عبارت اصطلاحی «مردهٔ ... بودن» که در جای خالی می‌توان عناصر متفاوتی را قرار داد و اصطلاحاتی نظیر «مردهٔ یک لبخند بودن»، «مردهٔ یک لیوان آب بودن» و ... را ساخت که همهٔ آن‌ها مفهوم «به شدت طالب چیزی بودن» را دارند.

در اینجا نیز جزءواژهٔ «که»، قالب نحوی ...که... را می‌سازد که در جایگاه اول، یک فعل و در جایگاه دوم مفهوم منفی همان فعل به شکل مستقیم یا غیرمستقیم بیان می‌گردد.

۴-۸- ترغیب

در این مفهوم، گوینده با به‌کار بردن جزءواژهٔ «که»، مخاطب را به انجام کاری ترغیب می‌کند یا به همراهی و موافقت با خود وامی‌دارد یا دست‌کم، مخالفت نمودن را برای وی دشوار می‌سازد:

۲۴. شما بیانیه رو امضا می‌کنید که؟
۲۵. شما که دیگه اعتراضی ندارید، ان‌شاءالله؟
۲۶. دیگه نگو نمی‌آم که ناراحت می‌شم!

۴ -۹- تأکید

پرکاربردترین مفهوم وجه‌نمایی جزءواژهٔ «که»، تأکید است. جالب این‌که، در نمونه‌های بررسی‌شده، مفهوم تأکید همراه با مفهوم جانبی دیگری بیان می‌گردد که آن نیز بیانگر یک مفهوم وجه‌نمایی است و نگاه و نظر گوینده نسبت‌به وقوع فعل را ابراز می‌دارد:

۴ -۹ -۱- تأکید توأم با ناکامی

در این مفهوم، جزءواژهٔ «که» بین فعل و تکرار آن واقع می‌شود و یک ترکیب دوگان‌ساخته را ایجاد می‌کند. رضایتی کیشه‌خاله و سلطانی (۱۳۹۴: ۱۰۹) یکی از کارکردهای معنایی دوگان‌سازی را تأکید می‌دانند. اما این ترکیب خاص، در کنار مفهوم تأکید، مفهوم ناکامی را

نیز به ذهن متبادر می‌سازد و این معنا را می‌رساند که گوینده در نیل به منظور و مقصود خود ناکام مانده‌است:

۲۷. دیگه خبری ازش نشد که نشد.

۲۸. هرچی بهش گفتم نکن، به خرجش نرفت که نرفت.

۲۹. روشن از پرتوی رویت نظری نیست که نیست.

می‌توان گفت، به دلیل بیان مفهوم ناکامی است که این ترکیب صرفا به‌صورت منفی به‌کار می‌رود و اگر به‌صورت مثبت بیان شود مفهوم تأکید و ناکامی از آن ایفاد نمی‌گردد و ترکیبی غیرقابل قبول ایجاد می‌کند:

۳۰. *دیگه خبری ازش شد که شد.

۳۱. *هرچی بهش گفتم نکن، به خرجش رفت که رفت.

ترکیب دوگان‌ساختهٔ «فعل۱+که+فعل۱» را در بخش ۴-۲ نیز شاهد بودیم. اگرچه از لحاظ صوری این دو سازه کاملا یکسان هستند اما افزون‌بر تفاوت در معنا - که یکی به بیان بی‌تفاوتی و دیگری به بیان تأکید توأم با ناکامی می‌پردازد - از جهات دیگری نیز با هم متفاوت‌اند، ازجمله اول اینکه، از لحاظ آهنگ[1] این دو با هم متفاوت‌اند و یکسان بیان نمی‌شوند؛ دوم، سازه‌های بیانگر بی‌تفاوتی هم به‌صورت مثبت و هم منفی به‌کار می‌روند درصورتی‌که عبارت‌های بیانگر ناکامی معمولا به‌صورت منفی به‌کار می‌روند. سوم، سازه‌های بیانگر ناکامی در انتهای کلام واقع می‌شوند اما سازه‌های بی‌تفاوتی معمولا در میانهٔ جمله قرار می‌گیرند و عبارتی بعد از خود دارند.

۴ -۹ -۲- تأکید توأم با بزرگ‌نمایی

در این مورد، پاره‌گفتار افزون‌بر تأکید، مفهوم اغراق و بزرگ‌نمایی را نیز ایفاد می‌نماید. در این ترکیب، گاهی بعد از جزءواژهٔ «که»، یک جمله‌واره (۳۲-۳۴) یا تنها یک فعل به‌صورت مثبت یا منفی (۳۵-۳۷) به‌کار می‌رود:

۳۲. یه جوری جوابش و دادی که بیچاره عقب‌عقب برگشت!

۳۳. چنانت بکوبم به گرز گران که کوبند مسمار آهنگران!

۳۴. همچین زمین خورد که دستش از سه جا شکست!

۳۵. پسره یه دم و دستگاهی به هم زده که بیا و ببین!

۳۶. یه بدبختی کشیدیم که نگو!

۳۷. درد هجری کشیده‌ام که مپرس!

1. intonation

۴ -۹ -۳- تأکید توأم با ترغیب

در این مفهوم، گوینده با بیان مطلبی و نفی فوری آن بعد از جزءواژهٔ «که»، یا بیان موضع خود و بلافاصله سؤال از موضع مخاطب، افزون‌بر بیان مؤکد یک واقعیت، سعی در ترغیب مخاطب و جلب همراهی وی جهت انجام یا عدم انجام عملی دارد:

۳۸. جوون نیستی که هستی، زیبا نیستی که هستی!

۳۹. پسره خونه نداره که داره، شغل نداره که داره، دیگه چی می‌خوای؟

۴۰. من که پامُ هم نمی‌ذارم، تو چی؟

۴-۹-۴- تأکید بر عمل و بیان چیزی فراتر از انتظار

در این حالت، گوینده افزون‌بر تأکید بر عمل مورد نظر، مطلبی را فراتر از انتظار مخاطب بیان می‌دارد:

۴۱. خودم که نرفتم هیچی، بقیه رو هم نذاشتم برن.

۴۲. بدهیشُ که نداد به کنار، چند تا چیز دیگه هم نسیه برد.

۴ -۹ -۵- تأکید بر جواب بله / خیر

در این ساخت، گوینده علاوه‌بر بیان جواب بله یا خیر، با تکرار فعل جمله بعد از جزءواژهٔ «که»، بر جواب خود تأکید می‌گذارد:

۴۳. نرفتی عیادتش؟ - نه که نرفتم.

۴۴. تموم پولشُ برگردوندی؟ - بله که برگردوندم پس چی!

با نگاه دوباره به مفاهیم وجه‌نمایی جزءواژهٔ «که» (تهدید، نارضایتی، نفرین، اغراق، تأکید و...) در می‌یابیم که همهٔ این معانی متکی بر تعهد و موضع گوینده هستند و شواهد و قرائن تجربی و موجود در جهان خارج تأثیری بر موضع‌گیری و بیان حالات درونی گوینده ندارد؛ بنابراین مفاهیم وجه‌نمایی جزءواژهٔ «که» گوینده‌محور[1] یا ذهنی هستند.

۵- نتیجه‌گیری

جزءواژه‌های وجه‌نما به همراه گفتمان‌نماها زیرمجموعهٔ نشانگرهای کاربردشناختی هستند و از لحاظ جایگاه دستوری و روند پیدایش شبیه یکدیگرند اما از لحاظ کارکرد با هم متفاوت‌اند. درحالی‌که گفتمان‌نماها در حوزهٔ متنی به ایفای نقش می‌پردازند و سبب ایجاد انسجام و ارتباط منطقی بین گزاره‌های گفتمان می‌شوند اما جزءواژه‌های وجه‌نما دارای فرانقش بینافردی هستند و روابط گفتمانی میان گوینده و شنونده را تسهیل می‌کنند و منعکس‌کنندهٔ

1. speaker-oriented

نظر گوینده و واکنش او نسبت‌به موضوع هستند. با توجه به آنچه گذشت و با بررسی عنصر «که» موارد زیر در خور توجه است:

اول، عنصر «که» در مقام جزءواژه‌ای با کارکرد بینافردی، به مرور زمان و در یک بستر زمانی طولانی مدت تکوین نیافته‌است بلکه با در نظر گرفتن مثال‌های قسمت قبلی از دوره‌های گذشته زبان فارسی - نظیر: «درد هجری کشیده‌ام که مپرس»، «روشن از پرتو رویت نظری نیست که نیست»، «چنانت بکوبم به گرز گران که کوبند مسمار آهنگران»- می‌توان گفت نقش عنصر «که» به‌عنوان یک جزءواژهٔ وجه‌نما در کنار سایر نقش‌ها (مثل ضمیر پرسشی) و به موازات آن‌ها وجود داشته‌است و به تعبیر هاینه (2013: 1222) نوعی هم‌نقشی[1] روی داده‌است که فرضیهٔ دستوری‌شدگی را منتفی می‌سازد و نظریهٔ کاربردی‌شدگی را قوت می‌بخشد.

دوم، جزءواژهٔ «که» مفاهیمی را بیان می‌نماید که بازتاب‌دهندهٔ نگاه و نگرش گوینده به موضوع است و از این جهت دارای کارکرد وجه‌نمایی است. این مفاهیم عموما نگاه منفی و ناخرسندی گوینده را منعکس می‌کنند تاجایی‌که می‌توان گفت مفهوم کلی ناکامی در فارسی محاوره‌ای به مدد این جزءواژه ایفاد می‌گردد.

سوم، مفاهیم وجه‌نمایی حاصل از جزءواژه «که» به تعیین موضع گوینده، سوای شواهد و قرائن عینی و فرازبانی می‌پردازند، لذا این مفاهیم وجه‌نما، ذهنی یا گوینده‌محور هستند.

چهارم، برخلاف باور معمول، مجموعه عناصر وجه‌نمای زبان فارسی به مقولات سنتی و متعارفی نظیر افعال واژگانی وجه‌نما، افعال کمکی وجه‌نما، قیود و صفات وجه‌نما محدود نمی‌شوند بلکه این عناصر دامنهٔ وسیع‌تری دارند و مقولات خاص نظیر جزءواژه‌ها را نیز در بر می‌گیرند.

با توجه به آنچه گذشت و در پاسخ به سؤالات مطرح شده در ابتدای این جستار، باید گفت عنصر «که» یک جزءواژهٔ وجه‌نماست که با ایفاد مفاهیمی نظیر تهدید، بی‌تفاوتی، هماوردطلبی، نارضایتی، اعتراض، تعجب، اغراق، ترغیب و تأکید، در حیطهٔ عناصر وجه‌نمای بیانگر مفاهیم ذهنی یا گوینده‌محور قرار می‌گیرد.

---

1. cooptation

بررسی سایر جزءواژه‌های زبان فارسی و تعیین و تبیین نقش‌های متنی و بینافردی آن‌ها موضوعی است که در ادامهٔ این جستار می‌توان بدان مبادرت ورزید.

منابع

ابوالقاسمی محسن. *تاریخ زبان فارسی*، تهران: سمت. ۱۳۷۵.

باطنی محمدرضا. استعمال «که، دیگه، آخه، ها» در فارسی گفتاری، *مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، ۱۳۵۵؛ (۹۳ و ۹۴): ۲۵۷-۲۷۱.

داوری شادی، قاسمی محسن، کوکبی بهناز. گفتمان‌نماهای «افشا» در زبان فارسی: رویکرد دستوری‌شدگی. *زبان‌شناسی اجتماعی*، ۱۳۹۶؛ ۱(۲): ۹-۱۶.
https://sociolinguistics.journals.pnu.ac.ir/article_3993.html

دستلان مرتضی. بررسی نقش استعجاز در ساخت معنایی اصطلاحات زبانی در چارچوب معناشناسی شناختی، *زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان*، ۱۴۰۰؛ ۱۳(۲): ۲۸۵-۳۰۶. doi: 10.22067/jlkd.2022.72644.1058

رضایتی کیشه‌خاله محرم، سلطانی بهروز. بررسی ساخت واژه‌ای، دستوری و معنایی فرایند تکرار در زبان فارسی، *جُستارهای نوین ادبی*، ۱۳۹۴؛ ۴۸(۲): ۸۱-۱۱۲. doi: 10.22067/jls.v48i2.40486

رضایی باغ‌بیدی حسن. *راهنمای زبان پارتی (پهلوی اشکانی)*. تهران: ققنوس. ۱۳۸۴.

طاهری قلعه‌نو الهه، دبیرمقدم محمد. تفاوت‌های جنسیتی در استفاده از گفتمان‌نماها در گفتمان روایی: مطالعه موردی کودکان فارسی‌زبان یازده ساله تهرانی، *زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان*، ۱۳۹۸؛ ۱۱ (۱): ۱۴۱- ۱۷۲. https://jlkd.um.ac.ir/article_28648.html

محمودی بختیاری بهروز، تاج‌آبادی فرزانه. چند کاربرد کلامی دیگر از «که» در فارسی گفتاری، *مطالعات زبان و گویش‌های غرب ایران*، ۱۳۹۲؛ ۱ (۲): ۱۰۳-۱۱۶.
https://jlw.razi.ac.ir/article_269.html

نجفی ابوالحسن. کاربرد که در فارسی گفتاری، *نامه فرهنگستان*، ۱۳۷۴؛ (۳): ۷-۱۹.

نغزگوی کهن مهرداد. بررسی کلمات ربط تقابلی فارسی و چگونگی تکوین آن‌ها. *جستارهای زبانی*. ۱۳۹۲؛ ۴(۴): ۲۴۵-۲۶۵. https://lrr.modares.ac.ir/article_6143.html

Abolghasemi, M. *The history of Persian Language*. Tehran: SAMT. 1996. [In Persian].

Abraham, W. The Grammaticization of the German Modal Particles. In E. C. Traugott & B. Heine (Eds.), *Approaches to Grammaticalization*, vol. II, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1991: 331–380.
https://doi.org/10.1075/tsl.19.2.17abr

Aijmer, K. I think – an English modal particle. In T. Swan & O. Jansen-Westvik (Eds.), *Modality in Germanic languages: Historical and comparative perspectives*, Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 1997: 1-47.

Auer, P. & Günthner, s. Die Entstehung von Diskursmarkern im Deutschen: Ein Fall von Grammatikalisierung? In T. Leuschner, T. Mortelmans & S. De Groodt (Eds.), *Grammatikalisierung im Deutschen. (Linguistik – Impulse & Tendenzen 9)*, Berlin & New York: Walter de Gruyter, 2005: 335-362.

Bateni. M. The uses of "ke, dige, akhe, ha" in conversational Persian. *The Journal of the Faculty of Literature and Humanities of Tehran University*, 1976: 93 & 94: 257-271. [In Persian].

Brinton, L. J. *Pragmatic markers in English: Grammaticalization and discourse functions*. Berlin: Mouton de Gruyter. 1996.

Brinton, L. J. & Traugott, E. C. *Lexicalization and language change*. Cambridge: Cambridge University Press. 2005.

Dastlan, M. The Study of the function of Metaphtonymy in the Semantic Structure of Idiomatic Expressions in the Framework of Cognitive Semantics. *The journal of Linguistics and Khorasan dialects*, 2021: 5 (25): 283-303. [In Persian]. doi: 10.22067/jlkd.2022.72644.1058

Davari, S., Ghasemi, M., Kokabi, B. Disclosure Discourse Markers in Persian: A Grammaticalization Account. *Journal of Sociolinguistics*, 2017: 1(2): 9-16. [In Persian]. https://sociolinguistics.journals.pnu.ac.ir/article_3993.html?lang=en

Erman, B. & Kotsinas. U-B. Pragmaticalization: The case of ba and you know. *Studier i modern sprakvetenskap*, 1993: 10: 76–92.

Frank-Job, B. A dynamic-interactional approach to discourse markers. In K. Fischer (Ed.), *Approaches to discourse particles*. Amsterdam: Elsevier, 2006: 395-413.

Fraser, B. Towards a Theory of Discourse Markers. In K. Fischer (Ed.), *Approaches to Discourse Particles*, Amsterdam: Elsevier, 2006: 189-204.

Hajati, A. ke-constructions in Persian: Descriptive and theoretical aspects. *Ph.D. thesis in Linguistics*, Urbana: University of Illinois. 1977.

Halliday, M. A. K. Language Structure and Language Function. In J. Lyons (Ed.), *New Horizons in Linguistics*, Harmondsworth: Penguin, 1970: 140-165.

Hansen, M-BM. *The function of discourse particles: a Study with special reference to spoken standard French*. Amesterdam: John Benjamins Publishing. 1998.

Heine, B. On discourse markers: Grammaticalization, pragmaticalization, or something else? *Linguistics*, 2013: 51 (6): 1205-1247.

Izutsu, K., & Izutsu. M. N. From Discourse Markers to Modal/ Final Particles: What the Position Reveals about the Continuum. In L. Degand, B. Cornillie & P. Pietrandrea (Eds.), *Discourse Markers and Modal Particles: Categorization and description*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2013: 217-236. http://dx.doi.org/10.1075/pbns.234.09izu

Lngacker, R. W. *Foundations of cognitive grammar. Vol. 2, Descriptive application*. Stanford, CA: Stanford University Press. 1991.

Lyons, J. *Semantics*, vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press. 1977.

Mahmoodi-Bakhtiari. B. & Tajabadi, F. Some Other Pragmatic Functions of Ke- in Spoken Persian. *Research in Western Iranian Languages and Dialects*, 2013: 1 (2): 103-116. [In Persian]. https://jlw.razi.ac.ir/article_269.html?lang=en

Naghzguy Kohan M. A Study of Adversatives and Their Development in Persian. *Language Related Research*. 2013: 4(4): 245-265. [In Persian]. https://lrr.modares.ac.ir/article_6143.html?lang=en

Najafi, A. The uses of ke in conversational Persian. *Natme-ye Farhangestan*, 1995: 1(3): 7-19. [In Persian].

Norde, M. *Degrammaticalization*. Oxford: Oxford University Press. 2009.

Rezai Baghbidi, H. *A Manual of Parthian (Arsacid Pahlavi)*. Tehran: Ghoghnus. 2005. [In Persian].

Rezayati Kishekhaleh, M., Soltani, B. A Study on the Reduplication Process in Persian Language from Vocabulary Building, Grammar and Semantics Points of View. *New Literary Studies*, 2015: 48(2): 81-112. [In Persian]. doi: 10.22067/jls.v48i2.40486

Sadat-Tehrani, N. The Indifference Ke-Construction in Modern Conversational Persian. *Linguistica Atlantica*, 2002-3: 24: 43-69.

Taheri Ghaleno, E. & Dabirmoghaddam, M. Gender Differences in Using Discourse Markers in Narrative Discourse: Case Study on Persian-Speaking 11-Year-Old Tehrani Children. *Journal of Linguistics and Khorasan Dialects*, 2019: *11* (1): 141-172. [In Persian]. doi: 10.22067/lj.v11i1.70530

Waltereit, R., & Detges, U. Different Functions, Different Histories: Modal Particles and Discourse Markers from a Diachronic Point of View. *Catalan Journal of Linguistics*, 2007: 6: 61–80. http://dx.doi.org/10.5565/rev/catjl.124

Zifonun, G., Hoffmann, L. & Strecker, B. *Grammatik der deutschen Sprache*. vol. III, Berlin, New York: de Gruyter. 1997.

روش استناد به این مقاله:

دستلان مرتضی. مفاهیم وجه‌نمایی جزءواژه «که» در زبان فارسی؛ پژوهشی از منظر معناشناسی شناختی، *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*، ۱۴۰۵؛ ۱(۲۱): ۷۱-۸۹. DOI:10.22124/plid.2026.33688.1763

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (https://creativecommons.org /licenses/by-/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.